

OP ZOEK NAAR EEN NIEUWE TAAL

Interview met dr. H. (Bert) de Leede

Elke predikant kent de ervaring: je steekt veel energie in de voorbereiding van de preek, je bidt hartstochtelijk om de Geest, je wikt en weeg je woorden – en toch. Al prekend dringt zich een gevoel van vergeefsheid aan je op. De woorden lijken niet aan te komen, ze schampen langs de hoorders.

Hoe doorbreek je de apathie, de ervaring van 'woordeloosheid'? Hoe hervind je nieuwe taal? Welke inspiratie heb je in de loop van je ambt in opgedaan? Vragen aan Bert de Leede, emeritus predikant te Amersfoort. Als rector van het theologisch seminarium 'Hydepark' en als docent aan de Protestantse Theologische Universiteit was hij jarenlang betrokken bij de toerusting en nascholing van predikanten. Dit jaar verschijnt het handboek voor de prediking, dat hij samen met dr. Ciska Stark schrijft.

Welke taal ben je verloren?

'Alle 'kloppende' gereformeerde dogmatische taal, voor zover die functioneert als voorgegeven route waarlangs God zich bekend maakt. Ik bedoel: als ze functioneert als inzicht of overzicht dat wij precies weten hoe God is en hoe Hij werkt in een mensenleven en in deze wereld, hoe het zit met geloof en bekering, rechtvaardiging en verzoening, verbond, zelfs verkiezing en verwerping... Die voorgegeven taal is mij ontvallen. Ik kan daar niet meer in spreken, en preken. Wanneer ik er soms in mijn verwoording toch dichtbij in de buurt kom, ben ik niet tevreden. Het is naar mijn idee niet wat de mensen nodig hebben.'

Bedoel je dat je theologisch uit een ander vaatje tapt?

'Nee. Eigenlijk ben ik dichtbij mijn gereformeerde thuis gebleven. Maar ik heb afscheid genomen van de taal van een kant-en-klare theologie, die de geloofsleer tot acher de komma kan uitzetten. Het belijden is geen handboek, of een routeplanner richting het Koninkrijk Gods. Augustinus merkt ten aanzien van de Triniteit op dat we iets zeggen omdat we niet mogen zwijgen, maar eigenlijk gaat het ons besef ver te boven. Die observatie is voor mij werkelijkheid geworden.

Wat weten we van God? Hij gaat ons bevattingsvermogen ver te boven. En de werkelijkheid van deze wereld is verschrikkelijk. Mooi, maar vooral ook verschrikkelijk, vooral in het willekeurig lot dat mensen treft. Die twee aspecten maken dat de taal van de gereformeerde traditie als compendium van het geloof mij totaal ontvallen is.

Om elk misverstand te voorkomen, voeg ik er in één adem aan toe dat ik niet ten prooi ben gevallen aan vrijzinnigheid. Evenmin heb ik behoefte om te flirten met negatieve theologie. En 'oprecht veinzen' is voor mij geen optie. De zaak is te ernstig voor modieus geflirt. Theologisch ben ik helemaal niet zoveel verschoven.'

De vraag was: welke taal ben je verloren? Ervaar je het wel als een verlies? Of eerder als een opluchting?

'De voorgegeven taal van de traditie geeft veiligheid, zekerheid. Maar alle vanzelfsprekendheid is weg, en de gereformeerde geloofstraditie had die suggestie altijd vlak in de buurt. Dat wij wel heel goed wisten Wie God is, en hoe Hij werkt, en wanneer we Hem kennen, en hoe het zit met de Voorzienigheid, etc. Preken daarover, ook van mij zelf konden heel doorwrocht zijn, en ik vrees ten diepste ook saai. Wanneer ik flarden van zulke preken hoor, merk ik: dit is het niet wat mensen nodig hebben. De zoekers en 'tastenden' aan de rand al helemaal niet. Maar ook 'ons-soort-mensen' niet. Woorden als 'verbond', 'verkiezing', 'rechtvaardiging van de goddeloze' zijn vertrouwd geraakt in een kerkelijk, sociologische en psychologische setting. Als ze in die omgeving betekenis dreigen te verliezen, kun je ze wel blijven herhalen, maar zulk praten en preken kan ook een vorm van sprakeloosheid zijn.

Je kunt beter de zaak eerlijk onder ogen zien dat er sprake is van een erosie van alle vanzelfsprekendheid. Prediking die voorspelbaar is door het noemen van de grote woorden verveelt me. Het lijkt wel alsof op deze manier het leven niet wordt geraakt. Soms heb ik ook zelf op de kansel die indruk: Gebeurt er wel wat? Of sta ik hier woorden te stapelen? Wie heeft er een *echt* woord te spreken over God?

De termen winst en verlies zijn voor deze ervaring ontoereikend. Het is eerder zoiets als vanuit een vertrouwde omgeving onbekend land binnengaan.

In mijn verlangen naar nieuwe taal herken ik veel bij degenen die zoekend, van 'buiten' komen. Figuren als Wim Brands, Stephan Sanders, Joost Zwagerman; zonder ze te gaan verheerlijken of tot een status gaan verheffen. Ik herken bij hen een wanhoop over een ijdelheid van onze cultuur, en een onmacht tot ware levenswijsheid en levensvreugde. Die onmacht zie en voel ik om mij heen, en in mijzelf. De onmacht daarin ware woorden te spreken, die werkelijk overtuigen, en niet alleen beaamd worden door wie ze al kennen.'

Op welke plaatsen kom je die sprakeloosheid tegen, vandaag?

'Die kan zich in heel verschillende gestalten zich manifesteren. Het laatste dat ons toekomt is te oordelen over anderen, over collega's. Een ieder zal zijn eigen last dragen, en we zijn elkaar gegeven om elkaars lasten mee te dragen.

Ik noem een paar zaken vanuit mijn beperkte perspectief: Ik merk het in kerkdiensten waar de dingen gedaan worden, zoals ze altijd gedaan worden, maar waar een vermoeidheid overheen ligt. Hetzelfde nog eens, maar waartoe? Er is een onderhuids, sluimerend besef, dat er iets anders nodig is, maar wat? En: Hoe komen we daarbij? Een opwekking is nodig, noemden we dat vroeger. Maar we weten dat dat ook veel te vaak en te hard geroepen is, en de vermoeidheid sloeg later des te harder toe.

De sprakeloosheid in de gestalte van de vermoeidheid der dingen – in de wisselwerking van voorganger en hoorder – krijgt de hele kerk door verschillende inkleuring. Van een vrijzinnige christologie en algemene spiritualiteit tot een orthodoxe kerkdienst met een lange preek en vijf oude Psalmen, of een dienst volgens leesrooster en weer de bruiloft te Kana op de zondag na Epifanie. Dat is de sprakeloosheid in de vorm van de voorspelbaarheid. Die zie ik niet bij studenten, want dat is wel het laatste dat zij willen. Maar het is een risico dat wel heel dichtbij ligt, in de praktijk van de kerk, waarin alles is gericht op continuïteit. Als 65-jarige kan ik mij zo verbazen hoe de dingen in de breedte van de kerk zo kunnen blijven zoals ze zijn, en altijd waren. En als wij dan een kerk zijn met weinig mystiek, weinig geheimenis, weinig echo-van-eeuwigheid, dan overvalt mij soms ineens de vreselijke gedachte: wie gelooft hier nog in? Voor alle helderheid: dan heb ik het ook over diensten waarin ik zelf voega.'

Waarin schuilt die onmacht om ware woorden te spreken? Is het resonantieloosheid – dat je de woorden als het ware als een boemerang terugkrijgt ('Waar heb je het over?') of is het vooral contactloosheid: ik sta hier namens God iets te zeggen, maar waar is Hij? - ik ervaar geen enkele verbinding met Hem?

'Vooral het eerste, ben ik geneigd te zeggen. Dat je de gemeente zinnige dingen voorhoudt, degelijk voorbereid, maar tegelijk het gevoel hebt: raken ze aan hun leven? Het gaat me iets te snel om daar de term 'apathie' aan te verbinden. Dat klinkt me te veroordelend.'

En die andere variant - de bestaanservaring die zo ontregelend is dat je geen zin meer hebt om iets te zeggen dat deze werkelijkheid overstijgt?

'Dat zal niet gauw gebeuren. Dan heeft het leven geen zin meer.'

Maar dat heb je niet in de hand...

'Zeker. De vrees dat we het misschien wel door onze eigen onbekeerlijkheid verspeeld hebben, dat we het geloof losgelaten hebben of dat het geloof ons heeft losgelaten, die herken ik.'

En als je dán moet preken? Schakel je dan over op de 'automatische piloot' en val je terug op vertrouwde taal? Of krijgt die ervaring een plek in de preek?

'Het laatste, hoop ik. Het komt er in zulke momenten op aan je werk goed te blijven doen. Doen waar je toe geroepen bent: net zo lang in de homiletische driehoek rondlopen totdat de Schrift en het leven voor Gods aangezicht voor elkaar open gaan. Net zolang in je studeerkamer rondlopen tussen bureau en boekenkast en Internet, en de stoel voor het raam wanneer je uitzicht rustgevend is en aanleiding geeft tot peinzen en bidden, tot je de inval krijgt, tot de betekenissen voor je oplichten, tot de liederen je invallen; tot de verwondering over Christus, het verlangen naar God en de troost of de bemoediging van het Evangelie voor je gaan leven. Net zo lang wachten met schrijven en laten incuberen tot je het plot, de focus of de scopus hebt. Dan heb je een verhaal dat ertoe doet. En investeer maximaal in een goede liturgie, waarin de Geest niet nodeloos gehinderd wordt, laat staan uitgeblust in slordigheid of saaiheid.

Het feit dat wij 'het niet in eigen hand hebben' is mij theologisch en spiritueel niet vreemd. Mijn theologische roots liggen bij Kohlbrugge, Barth en Noordmans. Maar weten en weten is twee.

De situatie waarin wij ons bevinden, cultureel, levensbeschouwelijk, maakt dat wij eigenlijk steeds bij nul moeten beginnen. Elke dag opnieuw. Dat geldt voor de hoorders en dat is voor ons predikers niet anders. Voor predikers is het zelfs heilzaam met het oog op de hoorders.'

Met opmerkingen [BdL1]: wortels

Dat valt niet mee.

'Het is ergens vergelijkbaar met een pastoraal bezoek bij mensen die een kind bij een ongeval hebben verloren. Het enige dat zij nodig hebben is dat je als man of vrouw Gods niet wegloopt voor de afgrond, dat je bij hen blijft in hun verdriet, wanhoop en vertwijfeling. Niet als vriend of buur, die ook totaal van slag is. Je bent er als man Gods. En dat die niet begint te praten, voor hem wat gevraagd wordt. Dat hebben mensen dan nodig. Als God zich hult in drie uren dikke duisternis moet je niet oreren.

Het is met de preek eigenlijk niet anders. Daarbij komt het erop aan niet weg te lopen voor de afgrond. Bij de voorbereiding, in je gesprek met de hoorders, in je liturgie, in je gebeden. Niet weglopen voor de afgrond. En die afgrond is die sprakeloosheid – bij vele hoorders: orthodoxe dertigers, veertigers, die steeds minder bidden, die afstand voelen bij het lezen van de Bijbel, die hun onbevangenheid kwijt zijn, die vrezen voor het verlies van geloof, voor het moment waarop ze helemaal niet meer merken dat ze iets kwijt zijn.'

Niet weglomen voor de afgrond. Wat levert dat op?

'Dan worden onze preken anders: ze worden tot gebeden, tot aanbidding, tot worsteling 'Ik laat U niet gaan tenzij Gij mij zegent'. Ze worden tot inwijding, tot 'stille omgang' op het ene moment, en op het andere moment een hartstochtelijke nodiging: 'Volg mij, wie Mij volgt zal in de duisternis niet wandelen, maar het licht van het leven hebben'. Je leert daardoor – om de treffende titel van Háliks boek te citeren, 'Geduld met God'. Het is een oefening om het uit te houden in deze zware tijd. In het geloof dat God groter is dan ons hart, dan ons geloof, dan ons weten. Anders worden wij loodzwaar, en soort Christoforussen. Dat is een risico – zeker bij mij, weet ik.'

Het vereist wel lef om die zone van de afgrond te verkennen.

'Je komt ertoe als je hebt gezien dat de veilige wereld van het vertrouwde taalveld geen resonantie meer oproept. Het is de zone waarin Christus is die uitroept: 'Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?'

Er zijn allerlei vluchtroutes om aan deze zone te ontkomen. Aanhangers van negatieve theologie of vage moderne theologie kunnen met vragen als 'Wat weten we eigenlijk over God?' weglomen voor de eigenlijke pijn. Er is ook een 'evangelicale' vluchtroute. Evangelischen praten vaak te vroeg en te veel. Daar knappen velen op af, juist ook die dertigers en veertigers.'

We begonnen het gesprek met taal die je ontvallen is. Wat is er voor in de plaats gekomen?

Niet iets anders. En dat hoeft ook niet. De taal die mij blijft, is de Bijbel. En de liturgie, de taal van de kerk der eeuwen: het dogma, de gebeden en liederen, de formulieren, laten we zeggen: het kerklatin. En daarin klopt ook het gereformeerde belijden, of beter andersom: In het gereformeerde belijden klopt de taal, de liturgie van de kerk der eeuwen. Die taal is altijd om mij heen. Zoals ik al zei: ik ben theologisch niet zo verschoven.

Op een bepaalde manier komen de grondwoorden uit de grote katholieke en dus de gereformeerde traditie weer terug. Maar dan – en dat is wezenlijk – omdat ze in het leven liggen. Theologische thema's zijn levensthema's.

Kijk, in een regulier kerkelijk leven waar ik ben opgegroeid leer je eerst de geloofswaarden – zonde, bekering, verzoening, heiliging, etc. – daarna worden ze gesocialiseerd en krijgen ze gaandeweg in je leven betekenis. Vandaag kun je niet meer zomaar veronderstellen dat die woorden een wereld oproepen. Je zult zelf in een preek eerst die wereld moeten oproepen, waarna de woorden kunnen worden toegeëigend. En dan hebben ze zonder twijfel ook een nieuwe taal. In een echt gesprek met levende mensen val je toch ook niet gauw in de herhaling? Zo is het ook met de preek.

Relatieve je nu je krasse woordkeus aan het begin van het gesprek? Het zou zelfs zo kunnen zijn dat het 'winst' betekent – als blijkt dat al die bekende thema's uit de gereformeerde traditie 'in het leven liggen'. Als je ze vanuit de leefwereld van hoorders weet te benoemen, keren ze des te sterker terug... 'Ja. Ik zou niet weten welke theologische thema's incommunicabel zijn geworden. Maar je moet ze wel opnieuw verwerven en taal laten krijgen. In die zin relativeer ik mijn inzet in dit gesprek niet. En met Noordmans zeg ik dat de Geest, die ons in alle waarheid leidt, teksten en thema's terug laat wijken om andere naar voren te halen. Dat is wat anders. Dat noemen we de hermeneutische competentie van de prediker als theoloog, pastor, catecheet, apologet of mystagoog. De theologische thema's liggen in het leven en ons probleem is niet dat we er te weinig over weten, maar juist teveel. Daardoor missen we de essentie vaak. Neem een preek over bidden. Het gaat erom dat we niet om de hete brij heenlopen van de moeite met het gebed, onze biddeloosheid, of de ervaring dat de verbinding verbroken is, doordat het lijkt alsof God een ander nummer heeft genomen – zoals verwoord in een van de laatste gedichten van Joost Zwagerman. Juist door die thema's te benoemen kan de preek toeleiden naar een vernieuwd toevertrouwen, aanbidden, aanroepen, klagen, kermen desnoods. Op die manier doet prediking meer dan een preek die zoveel weet, maar over de afgrond heen springt.'

Welke thema's zag je zo als vanzelf weer naar voren komen?

Laat ik er drie noemen - en bewust in deze volgorde en in samenhang. Allereerst de thematiek van Romeinen 6, de doop in Christus: *mortificatio* en *vivificatio*, met Christus gestorven zijn en met Hem opgewekt zijn tot een nieuw leven. De thematiek van individu en gemeenschap (wij worden/zijn ingedoopt in het Lichaam van Christus, dat ons voorafgaat). Bij deze focus komen het werk van Christus en van de Geest bij elkaar ('Houd het daarvoor....' én 'Laat u niet weer....'). Allerlei centrale noties uit het gereformeerde belijden – zonde-genade, rechtvaardiging-heiliging – krijgen hier een focus en nieuwe taal. De taal van bevrijding van afgoden, van de last van de zelfrealisering; de taal van een nieuwe lichtheid van het bestaan in het licht van het kinschap van God; de taal van de toewijding, en het afzweren van wereld, zonde en duivel.

Daarom die twee andere thema's: vrijheid en vreemdelingschap. Vrijheid is het kernwoord voor Paulus in de Korinthebrieven. Het is ook zo actueel. Er is een godsdienst die ons knechten kan door ons een nieuwe wet op te leggen of de oude opnieuw. Daar heeft Paulus mee te stellen, en menigeen ook anno 2016. En er is een seculariteit die niet minder onvrij maakt, door mensen de ruimte van het wijder perspectief te ontnemen. Als de hemel op de aarde is neergestort, en de horizon van de hoop terug gebracht is tot het volgende *event*, wordt het leven zo verschrikkelijk onvrij. Maar vooralsnog ben je vreemd in deze cultuur wanneer je dit soort dingen opmerkt, zegt en blijft zeggen. Pelgrimeren is voortdurend het ook tegen jezelf zeggen, dat je niet gek bent wanneer je gelooft in Christus, zijn werkelijkheid en de Hoop. Dat vraagt oefening in discipelschap, leven als vreemdeling op de aarde.'

Dat verbaast ons. Want je voelt je solidair met cultuurdragers als Brands, Zwagerman, en anderen. En dan die noties van discipelschap, vreemdelingschap?

'Wie in deze wereld christen is, kan dat alleen zijn en blijven dichtbij Jezus Christus als Heer en Heiland. Op het moment dat ik dat zeg voel ik dat daarmee het gevaar van een maakbare godsdienst op de loer ligt – en dat bedoel ik beslist niet. Maar ik stem Bram van de Beek toe: een christen hoort bij een andere werkelijkheid. Tegelijk sta je in deze wereld... Overigens wil ik niet de grote broek aantrekken van een cultuurkenner. Maar ik heb meer met figuren als Brands en Zwagerman dan met een tv-programma als De Wereld Draait Door. Niet omdat beide mannen zo geëindigd zijn als we weten, maar omdat ze zich feitelijk niet thuis voelden in deze cultuur. Bij DWDD mis ik alles wat te maken heeft met ernst, echte schoonheid, goedheid en waarheid. Ik mis bij zovelen ook maar het geringste besef dat ook van onze cultuur gezegd zou kunnen worden: 'Wie God verlaat heeft smart op smart te vrezem'.'

'We hebben het over 'sprakeloosheid', in onze cultuur, bij onze hoorders en bij ons zelf. Dat liegt er niet om. Mooier kunnen wij het niet maken en ook niet makkelijker. We mogen geduld hebben met God, en om Christuswille ook met mensen, en met jezelf. Daar is reden voor: de Heer is waarlijk opgestaan. Nog dit: Dat de secularisatie zo heeft huisgehouden, dat konden wij ook niet helpen. Maar waar ik echt aan kan tillen is dat mijn generatie niet echt woorden heeft kunnen vinden om mensen voor te gaan om ook buiten de *Bible-belt* christen te blijven. Om een gestalte van kerkzijn te ontwikkelen die weerstand biedt tegen de 'cultuur van de dingen' (Auke van der Woud), tegen een cultuur waaruit de ernst is verdwenen.

Ik ben niet spiritueel, in de zin dat ik veel Godservaringen heb. Ik word gedragen door liturgie. Stil worden voor God, ernst, en schoonheid. Dat laatste is er ook. Soms zijn er momenten van de hoogvlakte van de liefde, de vreugde over het aardse omdat de hemel ons ook nu groet, in de gaven van geluk, geliefden en de vriendschap. Als ik weer helemaal opnieuw zou kunnen beginnen, zou ik anglicaan worden, denk ik wel eens. Dat heeft niets te maken met nostalgie naar een hervormd kerkgevoel of iets dergelijks. Maar ik heb wel een kerk nodig die mij draagt in haar dienst van Woord en Sacrament, in haar doorgaande liturgie, een kerk van ruimte en vergezichten, van genade tegenover zoveel zonde, én van schoonheid te midden van zoveel lelijkheid, én van de verstillings en de vreugde te midden van zoveel geweld van *events*.'